

*В. Ю. Степанов,
доцент кафедри філософії та політології, Харківська державна
академія культури*

ІНФОРМАЦІЯ ЯК СУБ'ЄКТ ВІДОБРАЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СИСТЕМИ

Стаття присвячена уточненню значимості категорії "інформація" у контексті розуміння та тлумачення її як суб'єкта відображення соціальної системи на сучасному етапі.

The article is devoted clarification of meaningfulness of category "information" in the context of understanding and interpretation of it as a subject of reflection of frame of society on the modern stage.

ВСТУП

Термін "інформація" увійшов у науковий побут задовго до того, як стрімкий розвиток засобів комунікації, комп'ютерної техніки й заснованих на ній технологій перетворення й передачі даних, поява безпосередньо пов'язаних з ними галузей науки й техніки перетворили його в знаковий символ сучасної епохи. Але у дослідженнях, пов'язаних з поняттям інформації, багато спірних питань. У наукових колах триває дискусія, чи є інформація властивістю всього матеріального або — тільки живих організмів, або — винятково розумних, свідомо діючих істот. Тому в міру росту значимості інформації в життєдіяльності суспільства на різних етапах виникла й продовжує залишатися потреба в уточненні її змісту. Це й обумовлює актуальність даної статті.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Узагальнити існуючі концептуальні положення з визначення соціально значимої інформації насамперед у контексті розуміння й тлумачення її як суб'єкта, відображення соціальної системи.

РЕЗУЛЬТАТИ

Визначення інформації давали такі широко відомі вчені, як Н. Вінер, В. Вернадський, Н. Рашевський, Р. Хартлі, К. Шеннон, Ю. Шрейдер та інші. У цей час відома безліч визначень

інформації як результат різних підходів до трактування даного поняття. Первісне поняття "інформація" зв'язувалося винятково з комунікативною діяльністю в суспільстві. Розуміння інформації як повідомлень, переданих людьми усним, письмовим або іншим способом, зберігалось аж до середини 20-х років ХХ століття. Надалі відбулося усвідомлення того, що інформаційні процеси відбуваються не тільки в соціумі, але й у живій природі. Поступове поняття "інформація" здобувало усе більше універсальний зміст. Головна увага зверталася на особливості й механізми впливу інформації на споживача, способи забезпечення її вірогідності, повноти, достатності й т.д. Наступне уточнення наукового змісту цього загальнонаукового поняття відбувалося в різних напрямках. Спочатку його намагалися розкрити на основі традиційних підходів: включити його як складову частину до структури інших загальних понять. Так, Р. Фішер в 1921 р. запропонував розкривати його зміст через поняття "імовірність". А. Сціллард намагався зв'язати один з одним поняття "інформації", "ентропії" й "розмаїтості" (1929 р.). Пізніше (в 1963 р.) Р.С. Інгарден і К. Урбано [5] довели неспроможність цих та інших аналогічних спроб.

Розвиток технічних засобів масових комунікацій (телефон, телеграф, радіо, телебачення, комп'ютерні системи й т.д.) обумовило ла-

виноподібний ріст обсягів переданих повідомлень. Це призвело до необхідності оцінки різних характеристик інформації й, зокрема, її обсягу. Перший крок до конструктивного уточнення поняття "інформація" був зроблений в 1928 р. Д. Хартлі, що запропонував логарифмічну міру її кількості. З появою й розвитком кібернетики інформація стає однією із центральних категорій її понятійного апарата, поряд з такими поняттями, як керування й зв'язок. Найменування й перше формулювання предмета кібернетики як науки про закономірності керування процесами й системами в техніку, живих організмах і громадських організаціях дав Н. Вінер в опублікованій в 1948 р. книзі "Кібернетика, або керування й зв'язок у тварині й машині". У 1949 р. К. Шеннон й У. Уївер опублікували статтю "Математична теорія зв'язку", у якій були запропоновані імовірнісні методи для визначення кількості переданої інформації. Цими двома дослідниками була розроблена абстрактна схема системи зв'язку, що складається із шести елементів: джерела інформації, передавача, лінії зв'язку, приймача, адресата й джерела перешкод. Хоча цей підхід не зачіпав змістовного аспекту інформації, а інтерпретував її як імовірнісний процес, саме він сприяв наданню терміну "інформація" статусу наукового поняття. Водночас "інформація" у гранично широкому трактуванні — це загальнонаукове поняття, що означає обмін даними не тільки між людьми, але й між людиною й автоматом, автоматом й автоматом, а також обмін сигналами у тваринному й рослинному світі, передачу ознак від клітини до клітини, від організму до організму [8]. Навіть найпростіші одноклітинні організми одержують інформацію про стан зовнішнього середовища й використовують її при виборі найбільш сприятливих умов свого існування.

Своєрідним непрямим визнанням значимості категорії "інформація" є тенденція розширювального підходу до її розуміння й тлумачення. Відповідно до неї будь-яка взаємодія між будь-якими структурами або їхніми елементами відбувається за рахунок обміну відповідною інформацією. Це природно виявилось серед прихильників "атрибутивного" підходу до розуміння інформації. Вони наголошують, що інформація — це невід'ємна, іманентна властивість матерії й що всі процеси матеріального світу можна представити як взаємообмін інформацією. Для них типові такі твердження-постулати: "Усякий вплив

однієї системи на іншу пов'язаний з передачею інформації. Інформація — це певний аспект взаємодії" [9]. Такого роду визначення некоректні з тієї причини, що в них проявляється нерозуміння їхніми прихильниками сутнісної природи світу — загального зв'язку всього з усім. Тому спроби визначити зміст якогось феномена через вказівку на його зв'язок із чим-небудь нічого не пояснюють. Згадування "певного" аспекти без його змістовного розкриття також нічого не дає для розуміння його змісту.

Легко побачити, що у своїх побудовах автори керувалися не стільки науковою методологією, скільки вірою, що є зовсім недостатньою умовою наукового дослідження. Обов'язковою вимогою науки до якості одержуваного знання може бути тільки емпіричне підтвердження висунутих гіпотез, перевірка їхнім критерієм практики [2; 7; 4]. Інструктивним виходом із ситуації, що створилася, вважається підхід, відповідно до якого необхідно виходити з первісного змісту терміна "інформація". Тоді стає ясно, що перш ніж передавати які-небудь відомості необхідно, щоб певний фрагмент реальності знайшов відбиття в суб'єкті, що його сприймає, а результат цього відображення був зафіксований у матеріальній формі, тобто повинен бути "оформлений", як того й вимагає етимологія латинської основи терміна *informatio*. Саме цей "оформлений" результат (як відомості) може бути переданий потенційному приймачу. Із цього визначення ясно, що інформація може бути тільки результатом відображення. Інформації без відображення не існує. Вона є "позначення змісту, отриманого із зовнішнього світу в процесі нашого пристосування до нього й пристосування до нього наших почуттів"[3]. Таким чином, споконвічний, базовий зміст поняття "інформація" орієнтує дослідників на розгляд його, насамперед, як результату відображення, взаємодіючих структур.

Ще на початку 1970-х років В.Г. Афанасьєв і В.С. Тюттін звертали увагу на те, що серед учених має місце не досить точне подання цього явища [1]. Вони довели, що проблема повинна розглядатися на основі аналізу розходжень між характером взаємодії (відображення) на рівнях неорганічної й органічної природи. Із цього аналізу, зокрема, видно, що в структурах неорганічного світу "відтворення ознак, властивостей і відносин відбиваного об'єкта" у вигляді передачі або відтворення його кількісних й якісних параметрів, перетворення

власних параметрів не існують у вигляді особливих процесів [10]. Специфіка взаємодії (відбиття) тут полягає в тому, що взаємодіючі елементи (структури) реагують тільки на абсолютну величину енергії впливу.

Структури неорганічної природи в процесі взаємодії пасивні в тому розумінні, що вони байдужні до якості впливу, позбавлені здатності селективно розрізняти корисність або шкідливість впливу для власного функціонування, тобто — перетворювати характер і спрямованість впливу в інформацію. У структур неорганічної природи також немає механізмів, що дозволяють їм використати результати впливу для збереження своєї якісної визначеності, її трансформації або розвитку. У них немає пам'яті, що могла б забезпечувати ним можливість зберігати в ретроспективі логіку власної зміни. Наявності, в структурі неорганічної природи немає здатності використання "власного досвіду", що дозволяє їм оцінювати параметри взаємодії з метою коректування поведінки в сьогоденні й прогнозування його для майбутнього. У неорганічному світі в процесі взаємодії нічого, крім двостороннього причинного зв'язку, не відбувається. Тут не існує функціональної залежності результату відображення від оригіналу.

Таким чином, у структурі неорганічної природи немає ні здатності ні механізмів породження інформації, для додання їй якої-небудь матеріальної форми, для сприйняття зовнішніх впливів, що мають зміст (властиво інформації). Отже, ніякої інформації в структурах неорганічної природи немає й бути не може ні тоді, коли вони перебувають у стані спокою, ні в процесі взаємодії.

Зовсім інший характер має відображення в органічній природі, соціальному світі, штучних автоматичних пристроях, здатних реагувати не тільки на абсолютну величину енергії впливу, але й оцінювати його відносні характеристики незалежно від його матеріальної природи, утворюючись із параметрами власного функціонування. Головна їхня відмінність від структур неорганічної природи — здатність не тільки сприймати й реагувати на зовнішні впливи, але й переводити їх на рівень сигналу для себе й, залежно від характеру сигналу, вносити або не вносити корективи в структури або процеси свого функціонування. Отже, про інформацію або інформаційні процеси можна й має сенс говорити лише в тому випадку, коли мова йде про системи, що здатні до

самоврядування або саморозвитку. Тільки ці системи здатні не тільки сприймати вплив (сигнали) навколишнього світу (у процесі неминучої взаємодії з ним), але й певним чином відображати й оцінювати їх за яким-небудь критерієм або їхньою сукупністю. Найбільш важливий із цих критеріїв — корисність або шкідливість впливу, зовнішнього стосовно системи. Наявність цієї здатності в живих або штучно створених автоматичних системах обумовлена їхньою можливістю проводити селекцію й реагувати на впливи, використовувати їх як важливий фактор вибору режиму власного функціонування й організації, тобто для цілей регулювання й керування.

Отже, інформації властива подвійність її природи. Як відображення явищ, процесів об'єктивного світу вона ідеальна, але проявляється в матеріальних об'єктах: знаках, звуках і т.п. Найважливіша умова її прояву — участь у процесі взаємодії суб'єкта, що самоорганізується. Звідси виходить, принаймні, два висновки: у неживій природі (природних неорганічних системах) ніякої інформації немає й бути початково не може. Інформація й інформаційні процеси виникають і відбуваються тільки в живих системах або в тих, які створені людиною (рослинних, тваринних, соціальних, а також технічних); оскільки інформація для свого виникнення вимагає наявності суб'єкта відображення, то вона завжди суб'єктивна або опосередкована особливостями біологічної організації (відносно тварин і рослин). Це означає, що в будь-якому кванті інформації завжди поряд з відомостями про об'єкт відображення, у реальних подіях утримується суб'єктивна складова і її наявність неминуча.

Таким чином, інформація — це тільки частина відбитої розмаїтості, саме та його частина, що виражена в повідомленні, тобто яка подає собою знання, у якого є безпосередній або потенційний споживач. У більш конкретизованому формулюванні інформація — це реально або потенційно актуальна частина відображеного суб'єктом соціального або природного світу. Це дозволяє звернути увагу на управлінську природу інформації, не забуваючи, однак, про те, що далеко не вся інформація придатна для використання безпосередньо в управлінських цілях.

У системах, що самоорганізуються, особливо, таких як соціальні системи, взаємодія компонентів системи один з одним і системи в цілому із середовищем має особливу відбивну функцію, здатність виділя-

ти структуру впливів, вибірково ставитися до їхньої розмаїтості. Ці системи, зокрема, здатні акумулювати корисні сигнали, залишати без уваги нейтральні й демпфірувати або зовсім виключати проходження шкідливих. Підкреслимо, що ключовою ланкою, що забезпечує "виробництво" необхідної для функціонування суспільства інформації є "суб'єкт відображення". Саме завдяки йому інформація "виникає" і з цієї причини неминує стає інтерпретованою, тобто суб'єктивною. У такий спосіб інформація, що циркулює в суспільстві, завжди містить у собі суб'єктивну складову й усунути її повністю принципово неможливо. Мова може йти лише про її мінімізацію.

Інформація, що циркулює в суспільстві, має дуже складну структуру, порівняну зі складністю самого суспільства. Відповідно до цього є безліч підстав для її класифікації. Можна погодитися з традицією ділити соціальну інформацію на два класи [6]: перший — упредметнену, предметну, тобто яка подає собою матеріальний результат людської продуктивної діяльності. Інакше цей клас соціальної інформації називають об'єктивним, бажаючи підкреслити об'єктивне існування інформації як особливої форми втіленого в результатах праці знання; другий — свідомо організовану, призначену для оперативного функціонування конкретних соціальних систем. Самі по собі результати праці не є інформацією. Вони можуть розглядатися тільки як носії інформації, для об'єктивізації якої необхідний "суб'єкт". Отже, інформація в соціумі, будучи початково об'єктивною, завжди одночасно й суб'єктивна, оскільки її суб'єкт, що породжує, виступає разом з тим й у якості її перетворювача й користувача.

Перетворення інформації суб'єктом полягає в тому, що він відтворює лише ту його частину, що здатний сприйняти, що має для його членів найбільше значення і яка йому необхідна для активної, актуальної дії, для керування, тобто з метою збереження якісної специфіки керованої системи. У такий спосіб соціально значима інформація являє собою актуальні знання, повідомлення, відомості про соціальний і природний світ, які необхідні соціуму для його повноцінного функціонування. Основні види соціальної інформації: ідеологічна, економічна, соціально-політична, технічна, правова й т.д. На неї накладають свій відбиток політичні, економічні, національні й інші відносини, потреби, інтереси, особливості досить великих соціальних

шарів суспільства. Саме в цьому її сутність й її цінність.

ВИСНОВКИ

Соціальна інформація відображає, насамперед, відносини людей, їхню взаємодію, їхню потреби, їхні інтереси, саме в цій якості вона є субстратом комунікативних процесів соціальних систем. У загальному вигляді соціально значима інформація — це переломлена в суб'єктивному просторі свідомості соціально значуща тема, що стала соціально-психологічним феноменом, що поєднує семантику, естетику й енергетику. Соціальна інформація має свій власний інформаційний простір, сформований зі специфічних інформаційних полів, що корелює з іншими просторами та соціальними й психологічними полями. При обігу інформації в соціальних системах вона може мати одне або кілька наступних властивостей і виступати як:

- засіб організації систем (від первинного рівня до єдиного інформаційного простору), за допомогою якого здійснюється правове регулювання відносин між суб'єктами (через нормативно-правові акти, судові рішення й т.д.);

- міра оцінки й характеристики організованості систем;

- джерело одержання знань при утворенні й вихованні;

- джерело інформування про події, що відбуваються, і явища;

- джерело для прийняття рішень;

- джерело шкідливого впливу на людину й суспільство;

- об'єкт інтелектуальної власності;

- товар у процесах її створення, зберігання й використання, передачі й поширення.

Очевидно, що для соціуму найважливішими видами соціальної інформації є ідеологічна й соціально-політична. У них концентруються й визначаються стратегічні орієнтири, перспективи його розвитку для інформаційного суспільства, що характеризує новий щабель у розвитку людської цивілізації. Для цього необхідно підготувати людей до швидкого сприйняття й обробки більших обсягів інформації, оволодінню сучасними засобами, методами й технологією роботи. Крім того, нові умови роботи породжують залежність інформованості однієї людини від інформації, придбаної іншими людьми. Зараз уже недостатньо вміти самостійно освоювати й накопичувати інформацію, а треба навчитися такої технології роботи з інформацією, коли готуються й приймаються рішення на основі колективного знання. Це говорить про те, що людина повинна

мати певний рівень культури обігу з інформацією.

Найважливішими джерелами соціальної інформації в організованій частині соціуму є органи державної влади, наука, спеціалізовані інформаційні структури, головними з яких є органи державної й галузевої статистики, бібліотеки, архіви, інформаційні агентства, спецслужби й суспільні структури, де халяють суб'єкти. У кожній з них існує власний, внутрішній документообіг, а також прямі інформаційні взаємодії. Для тієї частини соціуму, у якій протікають процеси самоорганізації, характерні міжособистісні, неструктуровані інформаційно-комунікативні зв'язки, а також інформаційно-комунікаційні технології як одні з найбільш важливих факторів, що впливають на формування суспільства двадцятого першого століття. Ланкою, призначеною поєднувати обидві ці частини, є масова комунікація — історично сформований і технічно опосередкований процес, що розвивається в часі, створення, зберігання, розподілу, поширення, сприйняття інформації й обміну його між соціальним суб'єктом й об'єктом. Масова комунікація — одне з тих важливих явищ сучасного суспільства, що помітно позначається на розвитку суспільних відносин усередині країни, це може стати подальшим напрямом дослідження з даної проблематики.

Література:

1. Афанасьев В. Г. Социальная информация в управлении обществом. — Г., 1975. — С. 16—27.
2. Ажажа В. Г. Белимов Г. С. К вопросу об информационной первооснове микро- и макромира Вселенной. // *Философские науки*. — 2001. — № 1. — С. 125—130.
3. Винер Н. Кибернетика, или управление и связь в животных и машине. Г., 1983. С. 55.
4. Галумов Э. Демиургические коды информации. Информация, информация, информация: contr-tv.ru.
5. Ingarden R.S. Simplified Axiomatic of Information // *Bulletin de l'Academie // Polonaise des sciences*. — 1963. Vol.11. — №4. — P.18—20.
6. Николов И. Кибернетика и экономика / И. Николов. — Г., 1974.
7. Поппер К.Р. Логика и рост научного знания / К.Р. Поппер. — Г., 1983.
8. Социологическая энциклопедия. В 2-х т. Т.1. — Г.: Мысль, 2003. — 390 с.
9. Суханов А. П. Информация и прогресс. / А.П. Суханов. — Новосибирск, 1988. — 196 с.
10. Философский энциклопедический словарь. — Г., 1983. — 470 с.

Стаття надійшла до редакції 08.09.2009 р.